

Timári Krisztián Attila: A Habsburg Birodalom keleti politikai rendszere és útja az utolsó törökellenes háborúba

A jelen tanulmányban a korszak két kiemelkedő uralkodói személyisége, II. József császár és II. Katalin cárnő viszonyát kívánjuk közelebbről megvizsgálni, melynek alakulása birodalmaik hódítási szándékait tükröző módon Európa keleti felének hatalmi viszonyait is meghatározta. Ez egyúttal választ adhat arra a kérdésre is, vajon az érintett felek el akarták-e kerülni a fegyveres konfliktust, vagy egyéb megfontolások vezérelték őket. A problematika nemzetközi diplomáciatörténeti szakirodalmának eredményeit felhasználva egyértelműen támaszkodni kívánunk a kor diplomatáinak tevékenységét dokumentáló forráskiadványokra, valamint a két uralkodó levelezésére.

A korszakban létrejött szövetségi rendszerekről betekintés kaphatunk Michael Hochedlinger *Krise und Wiederherstellung* című művéből, illetve a Habsburg Birodalom keleti irányú politikáját Adolf Beer *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774* munkája foglalja össze. II. József életét és az uralkodásának meghatározó eseményeit Derek Beales *Joseph II, Against the World 1780-1790* műve mutatja be a legjobban. Claus Scharf *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung* tanulmánykötete az európai politikába és kultúrába beilleszkedni próbáló Orosz Birodalmat mutatja be.

A 18. századi európai háborúk alapjaiban formálták át az addig kialakult európai szövetségeket és az addig kiépített diplomáciai kapcsolatokat. A Habsburg Birodalomban Mária Terézia (1740-1780) királynő uralkodásának kezdetével új korszak következett be a külpolitika területén. A Pragmatica Sanctio („gyakorlati rendezés”), amely lehetővé tette a trónutódlást VI. Károly (1711-1740) német-római császár halála után, addig szokatlan lépés volt, s kiváltotta több európai hatalom ellenszenvét. A Porosz Királyság a bajorok, szászok és franciák együttműködésével hadat üzentek a Habsburg Birodalomnak. Az 1740-1748 között több részben lezajlott osztrák örökösödési háború lemondásra készítette a királynőt a birodalom egyik legfejlettebb tartományáról, Sziléziáról. Az 1748-ban megkötött aacheni béke a porosz és osztrák udvar között biztosította a Habsburg Birodalom öröklési rendjét és Sziléziáról való lemondását.

Az 1756-ban kirobbant hétéves háború (1756-1763) a Porosz Királyság és a Habsburg Birodalom között, az előző háború folytatásának bizonyult, és ez új politikai rendszert teremtett Nyugat-Európában, mivel az évszázadok óta rivalizáló Francia Királyság és a Habsburg Birodalom szövetséget kötött egymással a saját céljaik eléréséhez. Az 1756-ban

Versailles-ban megkötött francia-osztrák szövetség egyfajta átmeneti megoldásként született.^[1] A hét éven át tartó küzdelem végül a Habsburg Birodalom részéről eredménytelenül záródott, mert a Porosz Királyságtól nem sikerült visszavenni a Sziléziai területet. A diplomáciai forradalomként ismert szövetségekötés túlélte a háborút. A 18. században kialakulni látszó szövetségi rendszer fennmaradt, amelyek megalapozták a század második felét is, de már előtérbe került egy a Habsburg-orosz szövetség lehetősége is.

A Francia Királyság szövetséges maradt, de jelentős területi veszteségeket szenvedett, leginkább az észak-amerikai gyarmatokon. A franciák részéről a mérhetetlen anyagi kiadások miatt a külföldi hitelezők szemében is romlott a Francia Királyság megítélése.^[2] A Varsóban, Konstantinápolyban és Stockholmban lévő eddig kiépített diplomáciai 1741 kapcsolataik és befolyásuk elveszni látszott és később sem állt helyre teljesen.^[3]

I.

Az osztrák örökösödési háború alatt kezdett el tevékenykedni Wenzel Anton von Kaunitz (1711-1794) gróf is, aki a 18. század egyik legkiválóbb államférfija lett a Habsburg Birodalmon belül. Kaunitz diplomáciai ismereteit már 1740-ben Koppenhágában kezdte el kifejleszteni.^[4] Később itáliai területeken dolgozott, majd 1743-ban már az osztrák-németalföldi területeken tevékenykedett.^[5] Az osztrák örökösödési háború után Mária Terézia figyelmét felkeltette, így később 1750-1752 között már Párizsban követként teljesített szolgálatot.^[6] Kaunitz intelligens és megnyerő személyiség volt, akinek a gondolkodása és odaadása az uralkodó iránt példa értékű volt. Az ő nevéhez fűződik az 1756-ban megkötött versailles-i szerződés, ami diplomáciai forradalomként értékelhető. Az Orosz Birodalom bekapcsolódása a hétéves háborúba a Habsburg Birodalom oldalán a porosz ellenes koalícióba is Kaunitz herceg elképzelése és érdeme volt.^[7]

Haladéktalanul a külpolitika terén kezdett el tevékenykedni és annak szélesebb kiépítését, precízebb kivitelezését tűzte ki célul, amit magasan kvalifikált tanácsadókkal tervezett végrehajtani, akiket maga Kaunitz hívott, ezzel követve a francia diplomácia példáját.^[8] Kaunitz külpolitikai elképzelései nagyon jól átgondolt elveken működtek, miszerint első lépésként vissza kell szerezni a Monarchia területeit harcok vagy akár cserék árán.^[9] A háború után a herceg, mint a birodalom kancellárja rendelkezett a megfelelő befolyással, hogy elkezdje a Habsburg Birodalom felvirágoztatását. A hétéves háború idejében már egyszer létrehozott hármasszövetség újraépítését tűzte ki célul, egy osztrák, francia, orosz háromszög kialakítását, amiben a Francia Királyság, mint gátlóerő szerepelt az angolok ellen.^[10] Ennek a két országnak a támogatásával kívánta a területi terjeszkedést

végrehajtani.

Az 1763. évi hubertusburgi béke után, amely a hétéves háborút zárta le a porosz-osztrák fél között, békésebb időszak következett. A Habsburg Birodalom számára gazdasági és kulturális színvonal emelkedés történt. A diplomácia területén a legfőbb szövetséges még mindig a Francia Királyság volt, ami stabilitást, egyfajta egyensúlyhelyzetet eredményezett az európai nagypolitikában. A francia orientális politika inkább nyugati irányú a Habsburgok pedig egy keleti-déli irányú terjeszkedési politikát tartották elsődlegesnek, amire azért is volt lehetőség mivel az itáliai, illetve a németalföldi területeken béke uralkodott a régi francia-oszmán szövetség pedig szinte teljesen eltűnt.^[11]

Mindamellet a megosztottság az 1770-es években kezdett még erősebben körvonalazódni. Egy új háború ugyanis Kelet-Európában rendkívül sok diplomáciai bonyodalmat és problémát jelentett volna, amiben a Francia Királyság nem kívánt részt venni, még kevésbé a Habsburg Birodalom érdekeinek védelmében, ezzel szemben fékezni próbáltak mindenfajta területi növekedést a Habsburg-ház számára és fenntartani a kialakult békét.^[12] Ugyanakkor a szövetség ápolása egyaránt fontos volt mindkét fél számára, jóllehet a közös célokat nehéz volt összeegyeztetni Európa két másik végén. A szövetség megerősítése miatt a birodalom érdekeit is szolgálva kötötték meg 1770 tavaszán Marie Antoinette (1755-1793) és a későbbi XVI. Lajos (1754-1793) francia király házasságát.^[13] II. József (1741-1790) császár testvére, szimbólumként szolgált a két ország szövetségesi viszonyát tekintve, annak ellenére, hogy XVI. Lajos francia király felesége az alattvalók körében népszerűtlen volt, ráadásul a külpolitika alakításában egyáltalán nem játszott komolyabb szerepet.^[14]

A Habsburgok kelet-európai diplomáciai tevékenységének egyik legnagyobb eredményeként könyvelhető el az 1772-ben végrehajtott első lengyel területi felosztás, amelynek eredményeképpen az Orosz Birodalom és a Porosz Királyság részvételével Mária Terézia is jelentősen növelni tudta saját birodalma területét.^[15] A lengyel területek elcsatolása egyértelműen rámutatott a keleti irányú expanzió könnyebben megvalósítható voltára nyugati területek megszerzéséhez képest, de Bécsben azt is figyelembe kellett venni, hogy a porosz-orosz szövetség hivatott fékezni a Habsburgok további térnyerését ezen a területen. A mozgatórugója az volt a lengyel-kérdésnek, hogy az egyensúlyt a nagyhatalmak között meg kell tartani mindenáron, így csak mindhárom fél részvételével és együttműködésével lehetett végrehajtani az 1772. évi területi felosztást.

Európa nyugati térfelén a területszerzés sokkal nehezebben alakult. A Wittelsbach uralkodóház férfiágon történő kihalása következtében 1778-ban kirobbant a bajor örökösödési háború, ami egyértelműen komoly háborús feszültségekhez vezetett a Porosz Királyság és a

Habsburg Birodalom között. II. Frigyes (1740-1786) porosz király megakadályozta, hogy a területet a Habsburg Birodalomba beolvassák és ezzel újabb területi növekedést sikerült megghiúsítania. A háborút lezáró 1779. május 13-i Tescheni béke volt a kiindulópontja az osztrák-orosz birodalmi közeledésnek, ami az 1780-as évek elejétől figyelhető meg, illetve a Német-Római Birodalom területeinek védelmét és integritását a Francia Királyság és az Orosz Birodalom szavatolta.^[16] A nyugati területekért folytatott katonai és diplomáciai kísérletek tehát nem hozták meg a kívánt eredményeket.

A keleti politika felértékelődése már az 1770-es évek végén egyre nagyobb hangsúlyt kapott Bécsben, így a nyitás az Orosz Birodalom felé már Mária Terézia idején elkezdődött. A bajor örökösödési háború és az állandóan kiújuló Habsburg-németalföldi problémák árnyékában bontakozott ki a keleti orientáció terve.^[17] A Porosz Királyság állandóan fenyegető és megfigyelő magatartása ellen a császárnak új szövetségest kellett keresnie, akivel közösen nagyobb diplomáciai és katonai erőt tud felvonultatni a céljai eléréséhez. Kaunitz herceg és II. József császár is egy Európa felé nyitó, de a saját érdekeit eredményesebben szolgálni tudó birodalom kialakítását tűzte ki célként. Ennek megfelelően a keleti politika csakis a régi módszerekhez folyamodhatott, vagyis vissza kellett állítani az oroszokkal azt a kapcsolatot és bizalmat, ami a hétéves háború alatt létezett, illetve meg kellett zavarni a Berlin és Pétervár között kialakult összhangot.^[18]

Az Orosz Birodalom és a Habsburg Birodalom kapcsolata a hétéves háború alatt nagyon eredményesnek bizonyult, hiszen mint szövetségesek harcoltak a Porosz Királyság ellen. Erzsébet cárnő (1741-1762) 1762. évi halála után, fia III. Péter cár került hatalomra, ami azonnal teljes fordulatot hozott a háború és a diplomáciai kapcsolatok tekintetében. A fiatal cár poroszbarát politikát folytatott, ezzel megmentve Nagy Frigyest és országát a teljes vereségtől.^[19] II. Katalin orosz cárnő (1762-1796), férje, III. Péter halála után foglalta el az orosz trónt^[20] és célul tűzte ki, hogy tovább viszi I. Péter (1682-1725) orosz cár kulturális és hadügyi elképzeléseit, miszerint kulturális tekintetben az Orosz Birodalomnak nyitnia kell a Nyugat felé, illetve a területi növekedést alapvetően keleti, valamint déli irányban kell folytatni.

II.

A hétéves háború befejeztével mindenfajta politikai kezdeményezést Kelet- és Közép-Európában a Porosz Királyságot megmentő és szövetségesévé váló Orosz Birodalom határozta meg.^[21] A hódító szándék már 1767-ben felmerült, amikor a cárnő egyik bizalmasa, felvázolta egy esetleges támadás lehetőségét az Oszmán Birodalom ellen.^[22] Az 1768-1774

között lezajlott háború a két birodalom között elsöprő orosz győzelemmel ért véget. Az Orosz Birodalom sikerei és ambíciói a nyugati politika vonatkozásában arra készítették Kaunitz herceget, illetve a császárt, hogy átgondolják az addigi magatartásukat és megítélésüket a cárnőt illetően. Ezzel magyarázható, hogy Kaunitz herceg az 1774-es Kücsük-Kajnardzsi béke után felvetette a közös szövetség gondolatát, mivel meglátása szerint az oroszok sebezhetetlenek a saját területükön, ameddig a Habsburg Birodalom több irányból is sérülékenynek volt tekinthető.^[23]

II. József a régi szövetség helyreállítására és a régebb óta fennálló diplomáciai zárkózottság feloldása érdekében, s még a királynő életében utazott 1780-ban, orosz területre. Bevett diplomáciai gyakorlatnak megfelelően inkognitója megőrzése érdekében a császár Falkenstein gróf néven haladt az utakon. A két uralkodó találkozása azután egyfajta szimbólumként is értékelhető, mivel nyolc évvel korábban, az 1772. évi események előtt, a terület még a Lengyel Királysághoz tartozott.^[24]

Az utazás előkészítésében Kaunitz hercegen kívül nagy hatáskört kapott Johann Ludwig Joseph von Cobenzl (1753-1809), aki a kancellárhoz hasonló diplomáciai tapasztalatok, birtokában 1779 óta a Habsburg Birodalom szentpétervári követi tisztségét is betöltötte.^[25] A Kaunitz által a császárnak adott részletes tájékoztatás és útvonalterv, az 1780. április 9-ei levelében található meg.^[26] II. József utóbb egy meleg hangú levélben köszönte meg a hercegnek a sok segítséget és munkát, amit érte tett.^[27] A találkozó József és Katalin között 1780. júniusában elsősorban ismerkedéssel telt, melynek során Katalin egy alkalommal megjegyezte, hogy Róma a Német-római Birodalomnak szebb fővárosa lenne, mire József hangsúlyozta, hogy az ortodox vallás központja Bizánc.^[28]

A két uralkodó közötti találkozás jelentőségét vizsgálva egyértelműen megállapítható, hogy a személyes kapcsolatfelvétel nagyban elősegítette a közeledést a két birodalom között.^[29] Mindamellettt óvatos manőverezések és visszafogott közeledés jellemezte tárgyalásaikat, mely idővel a levelezésre tért át, s amelynek keretében sokkalta nagyobb szabadsággal és részletesebb módon tudták saját nézeteiket bemutatni. A levélváltás a cárnő és a császár között a lehető legprivátabb formában történt és csak néhány ember, a legbizalmasabb kör tudhatott róla. Cobenzl a császár felhatalmazásával elismerte az orosz területeket, illetve a legelején született egy megállapodás, hogy egyik hatalom sem köt szövetséget az Oszmán Birodalommal.^[30]

Az éppen kialakuló szövetség időszakában a cárnőre két ember tudott igazán befolyást gyakorolni, jóllehet a két személy nézetei teljesen különböztek egymástól. Egyikük Nyikita Ivanovics Panin (1762-1780) volt, aki Katalin uralkodásának kezdetétől az első évtizedekben

közösen irányította a cárnóval a diplomáciai ügyeket.^[31] Az ő nevéhez fűződik az orosz-porosz szövetségi rendszer kiépítése.^[32] A cárnó udvarában a poroszokat támogató politikai körök vezetője volt Panin, aki 1781-től kezdve azonban fokozatosan háttérbe szorult, ezzel megfosztva a poroszokat befolyásuktól, s kétségtelen, hogy ebben a folyamatban 1783-ban bekövetkezett halála is szerepet játszott.^[33]

II. Katalin első török háborúja óta szintén hatalmas befolyást gyakorolt a cárnőre egyik szeretője és tábornoka, Grigorij Alekszandrovics Patyomkin. Az új orientációt ez a kétségtelenül tehetséges és energikus katonai vezető szabta meg, Az ő elképzelései és vezetése révén került sor a déli területek megszervezésére.^[34]

Végül az 1781. január 19-én II. József császárnak címzett levélben csatolta Cobenzl azt a Katalin cárnő által kiadott 15 pontot, ami a leendő szövetséget körvonalazta.^[35] Néhány héttel később, 1781. február 14-én kelt levelében, Cobenzl kifejtette részletesen, hogy a cárnő azzal az indokkal emelt kifogásolt a megkötendő szerződés tervezetét illetően, hogy a cárnő neve és titulusai később szerepeltek benne mint a császáré.^[36] Itt mutatkozott meg először Katalin cárnő értékrendje és törekvéseinek nagysága, miszerint az Orosz Birodalom senki szemében nem lehet másodlagos.

A szerződés megkötése előtt a császár természetesen nagy figyelmet fordított a cárnő terjeszkedési terveire és ennek érdekében minél többet igyekezett megtudni ezekről. Ezt különösképpen jelzi a cárnőnek küldött 1781. március 6-ai levele.^[37] Hosszú hónapokon át tartó egyeztetés után végül 1781. május 21-én megkötötték az orosz-osztrák szövetséget, amit Kaunitz herceg és II. József császár a legnagyobb diplomáciai sikerüknek értékelték.^[38] A két fél kölcsönös védelmi egyezményt kötött egymással, ami garantálta a másik fél területének épségét, beleértve a kérdéses területeket, mint például az 1772-ben elcsatolt lengyel területeket is.^[39] A szövetségi szerződésben azt is tartalmazta, hogy mindegyik fél fenntartja a saját kiépített szövetségi rendszerét. A közeljövőt illetően szóba került az Oszmán Birodalom ellen vívandó közös háború is, ami Görög-tervként épült be a levelezéseikbe.

A szövetség a két ország között nem nevezhető formális szerződésnek, mivel azt kifejezetten csak a privát levelekben ígértek alapján kötötték meg. A levélben kötött titkos szövetség nagyon szokatlan formája volt mind a császár mind a cárnő részéről, s ennek oka a cárnő részéről az volt, hogy korábban már diplomáciai bonyodalmakat okozott egy-egy országot érintő címekkel, megnevezésekkel.^[40] Az Orosz Birodalom részéről ez a szövetség és a jövőbeli tervek, előnyök, annyira titkosak voltak, hogy eleinte még Katalin fia, a trónörökös Pál nagyherceg előtt is titkolták a dolgot, aki köztudottan poroszbarát volt.^[41]

Az úgynevezett Görög-terv és annak végrehajtása, ami már az 1770-es évektől foglalkoztatta a cárnőt, komoly kapcsolódási pont volt a két fél között. A Görög-terv sokkal többet jelentett, mint egyszerű hódító szándékot az Oszmán Birodalom ellen. A kortársak szemében is irreális elképzelés végső célja Konstantinápoly visszafoglalása és a régi Bizánci Birodalom felélesztése volt, jóllehet a törökök kiűzése Európából évszázadok óta jelenlévő gondolat volt. Katalin cárnő a dél-európai országok ortodox lakosaira megvédendő alattvalókként tekintett, illetve már a kücsük-kajnardzsi békében van egy paragrafus arról, hogy az oroszok a védelmezői az Oszmán Birodalom területén élő ortodox híveknek.^[42] Az újonnan visszaállított „Keleti Birodalom” felett pedig a cárnő 1779-ben született unokája Konstantin uralma alá került volna. A cárnő az unokáinak névválasztásában is egyértelműen jelezte jövőbeni szándékait, mivel az első szülött unokája Sándor, aki 1777-ben született, hasonlóan görög nevet kapott.^[43]

Katalin 1782. szeptember 10-ei levele minden addiginál részletesebben felvázolta a Görög-tervet.^[44] A sikeres háború után egy ütköző állam alapítását is célul tűzte ki, „Dákia” néven, ami Moldova, Havasalföld és Besszarábia összeolvadásával jöhetett volna létre.^[45] Az ütköző állam vezetése az Orosz Birodalom feladata lett volna. A császár részéről ilyenfajta térbeli átrendeződés még egy egyenértékű területszerzéssel is nehezen lettek volna elfogadhatók. A császár még az 1780-as évek elején nem az Oszmán Birodalom területeiből kívánt gyarapodni, hanem a szomszédos Velence kárára. Véleménye szerint Velence már veszített erejéből és befolyásából, de a hajókereskedelme megfojtja a Habsburg Birodalom legfontosabb kikötőit, vagyis Fiumét és Triesztet, ezenfelül Velence birtokában a császár ura lehetne Itáliának.^[46]

A császár 1782. novemberi levelében Velencét, Isztriát és a Dalmáciát kérte cserébe, illetve a Porosz Királyság ellehetetlenítését annak mindenfajta provokációjával szemben.^[47] A császár további célja volt a birodalom határait jól védhető városokkal és területekkel kiterjeszteni, így vélekedései szerint Khotym városa Galícia és Bukovina lefedésében játszana szerepet, onnan tovább a havasalföldi területek korrekcióját hajtánák végre, illetve a Duna mentén, Vidin, Orsova, Belgrád városok bevételeire kerülne sor a magyar területek védelmének fokozása érdekében.^[48] Ugyanakkor mindkét uralkodó részéről tarthatatlan követelések is felmerültek, s egyes esetekben nem tudtak megegyezni a területi felosztást illetően. További nehézségeket okozott, hogy a császár a francia aktív vagy passzív együttműködés biztosítása nélkül nem volt hajlandó elkötelezni magát a Görög-terv mellett. A szövetség és a titkos záradék az Oszmán Birodalom ellen az első két évben nem keltett feltűnést, mivel semmifajta esemény nem kényszerítette a titkok felfedésére egyik országot sem.^[49]

A területszerzést több különböző módon és módszerrel lehetett volna elérni. A békésen elért területszerzés kivitelezését, aminek az esélye minimális, jóvá kellett volna hagynia a szultánnak, ami hosszas egyeztetéseken keresztül történhetett volna meg a bécsi és konstantinápolyi udvar között, amiben a bécsi konstantinápolyi követ képviselte volna a császár érdekeit. Nem ritka, hogy az adott országok jogilag is megpróbálták alátámasztani követelésüket a vitatott területekre. A Habsburg Birodalom a Magyar Királyság jogalapjával hivatkozhatott volna a déli-dunai területek egy bizonyos részére, de ez az eljárás mindig jogi vitákba ütközött. A katonai erővel megszerzett területszerzés legfontosabb lépése, mint ahogy a békében is, hogy valamilyen írásos szerződés köttessen, lehetőleg a legmagasabb rangú politikai, katonai vezetővel vagy azoknak a képviselőivel. Fontos volt kihangsúlyozni a nép előtt is, hogy miért, hogyan és milyen okból tart igényt a Habsburg Birodalom az adott területekre. Erre a célra több oldalas felhívást adhatnak ki, amiben az elmúlt évek sérelmeit és jogalapjait próbálják bemutatni. A legitimitáció eléréséhez ezt a dokumentumot több ország vezetésének is el kell fogadnia vagy akár a megkötött béke fennmaradásért kezességet kell vállalniuk.

Az események felgyorsulását a cárnő által régóta kívánt déli-nyugati irányú térhódítás idézte elő. Az 1774. évi kücsük-kajnardzsi béke óta viszonylagos béke uralkodott az Orosz és az Oszmán Birodalom között. A béke által sikerült több tartományt is az Orosz Birodalomhoz csatolni, de sokkal jelentősebb eredménynek számított, hogy egy kijárat jött létre a Fekete-tengerre, továbbá szabaddá vált az orosz hajóknak a kijutása és hozzáférése a Boszporuszhoz.^[50] A béke óta a Krími Kánság önálló független területként funkcionált, de ez a valóságban erős orosz befolyást jelentett. A terület meghódítását nem csak kizárólag katonai úton kívánták végrehajtani, hanem az ott uralkodó kánt szerették volna meghagyni a terület uralkodójaként, de orosz fennhatósággal.^[51]

A terv végrehajtásához szüksége lett volna a cárnőnek a császár támogatására, de az 1783. február 25-én írt levélben József világosan kijelentette, hogy a korábbi levelezés a görög tervvel kapcsolatban arról szólt, hogy mi történhetne és mi fog történni abban az esetben, ha az Oszmán Birodalom hadat üzenne az Orosz Birodalomnak.^[52] Az eddig megalkotott két szövetségi rendszer először az 1783-1784-es krími háborúban ütközött egymásnak, ahol a császár a magasabb célok ellenére a franciák megkötése miatt nem tudott jelentősen segíteni az Orosz Birodalom számára.^[53] A Habsburg Birodalom jogosan járhatott el, hiszen csak akkor kellett volna fegyverrel támogatni az Orosz Birodalmat, ha a szultán nem enged a követeléseknek és háborút hirdet a cárnő ellen. Ez esetben a császárnak három hónapon belül hadsereget kell küldenie és támogatnia kell a szövetségesét az Oszmán Birodalom ellen, ezenfelül nyilvánosan hadat kell üzennie, ami bármilyen másik államra is vonatkozik,

ha az megtámadja másikat.^[54]

A krími területek birtokba vétele elégedettséggel töltötte el a cárnőt, de kevésbé az a tudat, hogy a szövetségese, a Habsburg Birodalom elutasító magatartást mutatott, ami a két fél kapcsolatát is jelentősen befolyásolta. Katalin cárnő egyértelműen kimutatta mély csalódottságát és érzéseit a császár felé, amit 1783. február 29-i levelében fejtett ki, miszerint a Caesar név nem egyenértékű a császárral, de reméli idővel azzá válik majd.^[55] Szintén nagy felháborodást váltott ki az európai udvarokban a Krím anektálása, illetve köztudottá vált az orosz-osztrák együttműködés. 1783. júniusában ugyan nyilvánvalóvá lett a szövetség, de annak megkötési ideje, tartalma, még sokáig titok maradt szinte minden más európai udvar előtt.^[56]

III.

A nyugat-európai érdekeknek megfelelően, elsősorban a Francia Királyság, mindent megtett, hogy megakadályozza a cárnő területszerzését a szövetségese ellen. Mind az 1768-1774 közötti, mind az 1783-as események idején igyekeztek nyomást gyakorolni az Orosz Birodalom felé, hogy Katalin eredményeit némiképpen csökkentsék.^[57] A Francia Királyság, bár szövetségben állt a Habsburg Birodalommal, a saját érdekeit is szem előtt kellett tartania, amiben az Oszmán Birodalom fennmaradása alapvető tényezőnek számított. A francia-török kapcsolatok 1774 óta felélénkültek, és a franciák, mint barátok és mint védőhatalom szerepeltek a szultán számításaiban. A francia-osztrák szövetségnek már így is voltak heves ellenzői, mind az arisztokrácia, mind a nép részéről a franciák körében, és a császár közeledése az oroszokhoz, illetve a törökök fenyegetése csak még nehezebbé tette a dolgokat. Az ausztrófóbia a franciák körében még mindig nagyon erős volt, ami a korábbi évszázados küzdelmek és rivalizálás miatt alakult ki.

A Krím anektálása a császár és Kaunitz herceg számára újra lehetőséget adott a nyugati orientáció vonatkozásában. Az 1784-ben kialakult konfliktus a Schelde folyó körül, ami a Holland Köztársaság ellenállása miatt történt, minthogy nem kívánták megnyitni a folyót az osztrák hajók számára, újabb kudarcként szerepelt Bécs nyugati politikájában. Antwerpen kikötőjét a hollandok továbbra is blokád alatt tartották, amivel súlyos anyagi károkat okoztak. A Habsburg Birodalom ugyanakkor nem kívánta katonai erővel is alátámasztani követeléseit az eleve nyugtalan Osztrák-Németalföld területén, illetve azon túl. Ugyanakkor az 1784-1785. évben újabb sikertelen próbálkozásra került sor bajor területi cserék érdekében.^[58] A nyugati kudarcok után, illetve az állandó porosz fenyegetés miatt fordult újra a császár Kaunitz teljes biztatásával a keleti területek felé. A Schelde-konfliktus, illetve a belga-bajor területek

cseréje a poroszok közbenjárásával hiúsult meg, ami rossz fényt vetett a császár elképzeléseire és sorra kelet felé mutatott.^[59]

A Német-Római Birodalom területein belül is elkezdődött a polarizáció, amit elsősorban a Porosz Királyság provokált ki, mivel 1785. június 24-én megalakult a Porosz Királyság, Hannover és Szászország szövetsége, ami nem sokkal később hivatalossá is vált a külvilág számára, s ami súlyos veszélyt jelentett a császár további területi cserékre vonatkozó terveit illetően. Mindenfajta ilyen jellegű kezdeményezés ugyanis a tescheni békét sértette volna meg, s ez háborúhoz vezethetett volna.^[60] Az újonnan alakult szövetség feladata volt mindenfajta csereprogram megakadályozása a birodalmon belül.^[61] 1785. októberében a mainzi választófejedelem is csatlakozott, aki szintén tekintélyes befolyással bírt a birodalom életében, mint választófejedelem.^[62] A Nagy Frigyes vezetésével fellépő szövetség egyértelmű üzenetként volt értelmezhető a császár számára, mely azzal is fenyegetett, hogy a Porosz Királyság idővel még nagyobb befolyásra tehet szert a Német-római Birodalmon belül. Mindez egyúttal a császárválasztást is problematikusabbá tehetette volna Habsburg-ház részére.

Kaunitz jól tudta, semmilyen esetben nem szabad felbosszantania az Orosz Birodalmat, mivel csak annak a segítségével sikerülhet bármilyenfajta eredményeket elérni a keleti területeken. A két sikertelen nyugat-európai ügy kapcsán a herceg prussophobiája, erősebb volt, mint valaha.^[63] A Francia Királysággal való szövetség féken tarthatta a Porosz Királyságot, de cserébe az Oszmán Birodalmat nem lehetett következmények nélkül megtámadni. Kaunitz mindent megtett annak érdekében, hogy az úgynevezett régi hármas szövetség, az osztrák-francia-orosz háromszöveget visszaállítsa, mint a hétéves háború ideje alatt, de itt a franciák, az angolok elleni fékezőerőként szerepeltek a terveiben.^[64]

Az 1786. év nyara eseményekben gazdag volt, elsősorban mivel 1786. augusztusában Nagy Frigyes porosz király meghalt. Nagy Frigyes halála többet jelentett egyszerű uralkodó váltásnál, mivel halálával a Habsburg Birodalom egyik legnagyobb ellenfele távozott az élők sorából. A bécsi politika egyes számításai szerint a következő porosz királyok már sokkal kisebb fenyegetést fognak jelenteni a Habsburg Birodalomra nézve, ami érthető felfogásnak tűnhetett, hiszen Nagy Frigyes katonai és államszervezési képességei páratlannak és utánozhatatlannak bizonyultak.

Az uralkodó nagyságát az is mutatta, hogy halála után a császár közeledni próbált a Porosz Királyság felé, egyfajta szűkebb szövetség kialakítása érdekében, s amit kezdetben még az új király, II. Frigyes Vilmos (1786-1797) sem utasított el.^[65] A hirtelen közeledés a császár részéről a személyes sérelmek lezárásával indulhatott el, illetve már nem riválisként tekintett

a porosz királyra. Nagy Frigyes halála után a porosz-osztrák kapcsolatokban, eleinte javulás jelei mutatkoztak, hiszen közeledés indult el a két fél között, s ez a múlt eseményei miatt óriási lépésként értékelhető.^[66] A császárt a békülés és szövetség gondolata foglalkoztatta 1786 ősztől kezdve, de a legfőbb tanácsadója, Kaunitz herceg ellenezte ezt az irányvonalat, mivel a poroszokat a birodalom ősellenségének tartotta.^[67] A kezdeti biztató jelek után, végül nem változott a két ország kapcsolata. Ugyanakkor Kaunitz 1786. decemberében történt heves tiltakozásai sem voltak elegendőek ahhoz, hogy a császár lemondjon minden reményről egy porosz-osztrák kiegyezést illetően.^[68]

A másik fontos esemény 1786. év nyarán látszott körvonalazódni Bécsben, mivel a cárnő a következő évre tervezett egy déli körutazást a még 1783-84-ben megszerzett területek megszemlélése érdekében. 1786. augusztus 9-ei levélben Kaunitz közölte II Józseffel, hogy minden valószínűség szerint kapni fog egy meghívást, az elfoglalt területek megtekintése céljából, s, aminek az újabb előkészítése és megszervezése óriási feladat lesz.^[69] Kaunitz vélekedése szerint a cárnő meghívásával új esély nyílt arra, hogy meggyőzzék a szövetség létjogosultságáról, illetve az utazás kiváló alkalom lehet a poroszok ellen vívott háború előkészítésére.^[70] 1786. augusztus 21-ei levelében Kaunitz kifejtette a császárnak, hogy a poroszok még mindig nagy veszélyt jelentenek, de az új szövetséggel visszazoríthatják a porosz elképzeléseket.^[71]

A császár csak hosszas rábeszélés után volt hajlandó elfogadni a meghívást a krími területekre, de Kaunitz herceg rendkívüli meggyőző képessége itt is előkerült. II. József végül 1786. szeptember 17-ei levelében részletesen kifejtette, hogy a lehető legnagyobb buzgalommal kívánja folytatni az eltervezett ügyeket Katalinnal, illetve, hogy Herszonba fog utazni a találkozóra.^[72] A következő év nyarán esedékes találkozó súlya sokkal nagyobb volt, mint az 1780. évben tett látogatás, mivel lényegében vissza kellett állítani Katalin bizalmát, illetve a Görög-terv részletesebb kivitelezését is ki kellett dolgozni. Az utazásról és kételyeiről a kancelláron kívül, a testvére, Lipót toszkán nagyherceg is tudomást szerzett. Kaunitz ugyanakkor komolyan aggódott, hogy József útja során nem fog erőteljesen érvelni Katalinnál a poroszok ellen, mivel eleve nehezen szánta rá magát az utazásra.^[73] A kancellár aggodalma érthető módon megalapozott volt, hiszen a császár a konciliáns magatartást tartotta a legjobb megoldásnak, hogy féken tudják tartani a Porosz Királyságot. A császár és a herceg véleménye itt ütközött ki a lehető legjobban, mivel Kaunitz a Porosz Királyság ellen kívánt revansot venni az oroszok segítségével, miközben a császár inkább békés viszony kialakítására törekedett a poroszokkal szemben. Az orosz szövetséget egyértelműen megtartani és felhasználni akarta a császár és a kancellár is, de a végcélok különböztek egymástól.

Az utazás előkészítésében, ahogyan évekkel korábban már, szintén Kaunitz herceg és Cobenzl, a szentpétervári követ segített a császárnak a legtöbbet. A császár és a kancellár közötti nézeteltérésről természetesen Cobenzl is tudott, aki az 1787. február 23-ai levelében a császár szempontjait tartotta szem előtt, bár belátta, hogy a herceget meggyőzni szinte lehetetlen.^[74]

A császár és bizalmi köre között 1786-1787 telén folytatott levelezések legfőbb tárgya az uralkodó utazása volt a cárnőhöz. A bécsi legfelsőbb körök rendkívüli érdeklődéssel figyelték a fejleményeket, ami megalapozhatta volna a Habsburg Birodalom külpolitikai irányvonalát az elkövetkező évekre nézve. A cárnő és a császár nagy várakozással tekintett a közelgő találkozás elébe, s hogy a cárnő hangulata még kedvezőbb legyen a Birodalom számára, a császár elküldte régi bizalmasát a cárnőhöz. Charles-Joseph de Ligne (1735-1814) herceg utazása Katalinhoz egyértelműen reprezentatív jelleget öltött, mint ahogyan arra korábban, vagyis 1780-ban is volt példa, de Ligne herceg a cárnő szűk priváti körébe nyerhetett bebocsátást és azóta is kedvelt személynek számított.^[75] A herceg látogatását a cárnő nagyon jól fogadta, illetve a császárral való találkozást is igen várta, amint az Katalinnak a császárhoz intézett 1787. március 12-ei leveléből, kiderül.^[76]

A cárnő a vártnál hamarabb indult el Szentpétervárról a krími területek felé, mivel ő már január 7-én elhagyta a Carszkoje Szelót, vagyis a palotáját.^[77] A cárnő több ezer fős kíséretével indult útnak dél felé, több megállót beiktatva az utazás során, amit a lehető legnagyobb pompával szándékozott kivitelezni. Az úton a cárnővel tartott egy ideig Cobenzl a Habsburg Birodalom oroszországi követe, míg a francia és a brit követ végig a cárnő kíséretével maradt. A diplomaták megbecsült privátvendégként, saját lovashintót és személyzetet kaptak.^[78] Ezenfelül unokája Konstantin, illetve a fia, a trónörökös Pál nagyherceg, is elindult a cárnővel.^[79] Az utazás alatt a cárnő ünnepeket és katonai parádékat tartott, adományozott pénzt, ékszert, könyveket, illetve találkozott a terület legvagyonosabb és legbefolyásosabb nemeseivel, bürokrataival. A cárnőtől eltérően a császár csak 1787. áprilisában kelt útra. A cárnő és kísérete egészen Kijevig ment le hintóval, ahonnan hajón szállították tovább őket Herszonba. A vízi utat 80 hajó biztosította.^[80] Az utazása alatt egyébként más rangos személyek is meghívást kaptak, hogy csatlakozzanak, köztük a legfontosabb, maga a lengyel király, II. Poniatowski Szaniszló Ágost (1732-1798).^[81]

E különleges utazás alapvetően az orosz politika azon a törekvését szolgálta, hogy bemutassák a külvilágnak az újonnan megszerzett területeket. A fejlesztési dinamika elsőprőnek bizonyult, mivel a cárnő kegyence Patjomkin herceg korlátlan hatalmat és szinte korlátlan mennyiségű pénzt investálhatott ebbe a területbe, s egyértelműen azzal a céllal,

hogy az előbbieken is említett vendégek révén egész Európa csodájára járhasson az itteni változásoknak. Az utazás előkészítőinek kimondott szándéka volt, hogy az európai kultúra ötvözésének és megőrzésének látszatával, a görög és római civilizáció találkozási pontjaként jelenítsék meg a vidéket a fényes kíséret valamennyi résztvevője számára.^[82] A több mint féléves utazás tetőpontja egyébként az a nagyjából háromhetes Krím-félszigeten való tartózkodás és körutazás volt, ahol a cárnő személyesen találkozott a császárral és a magasabb rangú vendégekkel.

József császár május első napjaiban már Herszonból utazott a cárnő elé, aki késett a találkozóról, de nem sokkal később, vagyis május 8-án nem messze Herszon városától sor kerülhetett a két uralkodó találkozására, s egy egész napot eltöltöttek egymással.^[83] A találkozás több közös rendezvényt rejtett magában, de a fontos kérdések megtárgyalása nem a nyilvánosság előtt zajlott le. Az utazás fő látványossága Bahcsiszeráj volt, ahol az egykori krími tatár kán palotája állt, valamint az újonnan épített Szevasztopol kikötője. A fekete-tengeri flotta kiépítése csak a Krím-félsziget annektálása után kezdődhetett meg Herszon központtal, ami a Dnyeper folyó torkolatában fekszik, de 1784 után Szevasztopolba került át a székhely és a hadsereg fő kikötője is ez a város lett.^[84]

1787. június elején vette kezdetét a körút a Krímben.^[85] Katalint nem érdekelték különösebben a Patyomkin által felépített látvány-falvak, mivel a legfontosabb cél számára az volt, hogy Szevasztopol kikötőjéből még határozottabb fenyegetést tudjon kelteni az Oszmán Birodalom felé.^{[86][87]} A kikötőben való látogatásnál a cárnő, illetve Patyomkin személyes és felejthetetlen ajándékot kívánt adni a császárnak, így a három ott bemutatott hadihajó egyikét a császárról nevezték el.^[88] A császár saját elégedettségéről és a megannyi látványosságról Szevasztopol kikötőjéből 1787. június 3-án kelt levelében számolt be Kaunitzknak, illetve azt is közölte, hogy minden a tervek szerint halad.^[89]

Mindazonáltal a császár minden igyekezete ellenére nem tudta önfeledten élvezni a történéseket, mivel Bécsből rossz hírek érkeztek. 1787. májusában kitört egy újabb forradalom tört ki Osztrák-Németalföld területen, Brabantban, az ott működő kolostorok egy részének bezárása miatt, ami fegyverkezést és önkéntesek toborzását váltotta ki.^[90] A nem kívánatos németalföldi belpolitikai fordulat miatt a császár figyelme megoszlott, s érthető módon kénytelen volt útját lerövidíteni.^[91] Mindamelllett a császár megosztotta benyomásait Cobenzl-lel, miszerint a barátság alapvetően elmélyült a két fél között, jóllehet a jövőbeli tervekről, leginkább a török kérdésről kevesebb szó esett, továbbá a belga felkelés és németalföldi történések ekkor sokkal jobban foglalkoztatták magát a császárt, mint Katalin esetleges orientális tervei.^[92] II. József végül néhány közösen eltöltött nap után, visszaindult

Bécsbe, ahova június végén, július elején érkezett meg.

A krími utazás láthatóan nem hozott újdonságot a két fél kapcsolatában, a katonai parádék, a szevasztopoli hadihajók viszont nagy visszhangot keltettek, illetve a közlő háború híre is hamarosan elterjedt Európában, mivel a találkozót sok európai udvar, de elsősorban az Oszmán Birodalom erődemonstrációnak és fenyegetésnek ítélte. Az orosz-török kapcsolat 1787-ben a krími utazásig sem volt felhőtlen, de az utolsó esély a békére ezzel a látogatással végképp szertefoszlott. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy már 1787 januárjában a konstantinápolyi orosz követ, Jakov Bulgakov jegyzéket nyújtott át a Kaukázusban és a Balkánon történt török túlkapások miatt, s ez tovább mélyítette a szakadékot a két fél között.^[93] Az egyébként is feszült viszony tovább romlott, midőn az 1787. augusztus 6-ai ülésen Bulgakov követ nem engedett a kaukázusi területek visszaadását célzó török követeléseknek.^[94] A későbbiekben egy nyilvános találkozóra hívták az orosz követet, amit a Divan, az Oszmán Birodalom legfelsőbb államtanácsa tartott, melynek során azonban ismételen nem engedett semmilyen követelésnek, A követ a cárnő parancsa szerint járt el, aminek következtében viszont a békeerőfeszítések teljesen lehetetlenné váltak. Ezt követően az Oszmán Birodalom 1787. augusztus 24-én hadat üzen.^[95] Az orosz követet, Bulgakovot, a „Hét Toronyba” zárták, ami egy előkelő rezidencia volt, ahová csak a legbefolyásosabb emberek léphettek, s ahol viszonylagos kényelemben és biztonságban voltak itt az emberek.^[96]

Az Oszmán Birodalom a fenyegetések ellenére hadba lépett az Orosz Birodalommal, ami egyértelmű megdöbbenést váltott ki Európában. A cárnő és környezete viszont remek lehetőségként értékelte a helyzetet, hiszen az oroszok háborús készülődése már igencsak előrehaladott, miközben az Oszmán Birodalom agresszorként jelent meg európai diplomáciai körökben, s akik eddig védelmezőkként álltak a szultán mellett, immáron sokkal kisebb mozgástérrel rendelkeztek a török hadüzenet következtében.^[97] A két fél közötti feszültség a hadszínterekre vetült ki és ott próbálták megoldani mindazt, amire a diplomácia már képtelen volt.

1787. augusztus 29-érkezett a hír Bécsbe, Versailles-ba 6 nappal később, míg Szentpétervár szeptember első napjaiban értesült a hírről, amit azonnali hadüzenet követet.^[98] Kaunitz és Cobenzl meglátása szerint egy agresszor ellen való fellépés semmifajta kivetni valót nem rejthetett a Habsburg Birodalom részéről a külföld előtt.^[99] A császár 1787. augusztus 30-ai levelében szomorú hírként értékelte azt, ami Bulgakovval történt, illetve segítségnyújtását ajánlotta fel a kialakult helyzetben.^[100] A háborúba történő esetleges belépés gondolata semmit sem változott az 1780-as években, melynek értelmében a Habsburg Birodalomnak

semmiképpen sem szabad kimaradni a háborúból, mivel ebben az esetben az összes elfoglalt terület az Orosz Birodalom részévé válik, ami geopolitikai vészhelyzetet idézne elő a Habsburg Birodalom számára. Az elköteleződés, még ha az egy kényszerhelyzet is volt, Bécs részéről teljessé vált, viszont Bécs hadüzenete az Oszmán Birodalom ellen egyre csak késett.

A hadüzenet visszatartására a császárnak jó okai voltak, mivel a lehető legjobb módon kívánta felszerelni, ellátni és szétosztani a katonáit, hogy a Habsburg Birodalom a legkedvezőbb feltételekkel indulhasson háborúba. Az első intézkedések egyike volt, hogy szeptember 10-én megparancsolta a hadsereg mobilizálását a déli határokon.^[101] 1787 októberében pedig elrendelte gróf Hadik Andrásnak (1711-1790), az Udvari Haditanács elnökének, hogy a birodalom haderejét több mint 420 ezer fős hadilétszámmra töltse fel, illetve 180 ezer fős hadsereget küldjön az Oszmán Birodalommal határos területekre.^[102]

A katonai ügyek lebonyolításában nagyobb szerepet kapott Hadik András mellett a császár személyes jóbarátja és hűséges katonája. Franz Moritz von Lacy (1725-1801) már az osztrák örökösödési háború óta szolgált a Habsburg Birodalom katonai vezetőjeként.^[103] 1787 szeptemberének végén kérte fel a császár Lacy tábornagyot, hogy vállaljon hadvezéri feladatot és az Udvari Haditanácsban is támogassa a császárt minden erejével.^[104] Lacy tábornagy a több mint 240 ezer fős hadsereget az Adriai-tenger partjaitól egészen Dnyeper folyóig kívánta szétosztani és egy összefüggő védelmi vonalat kívánt létrehozni.^[105] Ez a több mint 1400 km hosszú frontvonal az egyszerre megindított közös támadás elvén nyugodott, amire a császár és a tábornagy elgondolásai alapján az Oszmán Birodalom képtelen lett volna reagálni. A tábornagy és a császár tervének egyik fő célja volt, hogy megvédjék a Habsburg Birodalom déli területeit az ellenséges betörések ellen, mivel egy ilyen helyzetben az orosz csapatok támogatására csak igen korlátozott mértékben számíthattak volna.^[106]

A császári hadsereg Galíciától egészen Dalmáciáig sorakozott fel, ami eredetileg három részre lett szétosztva, egy galíciai, egy magyar és egy szlavóniai hadtestre.^[107] A háborúban végül öt hadtest szolgált, a felsorolt hármat ugyanis kiegészítették egy bánági hadtesttel, valamint egy erdélyi hadtesttel.^[108] A hadseregparancsnokság központja Zimony városa lett, mely a Duna partján mindössze pár kilométerre található Belgrádtól. Belgrád a császár és Lacy tábornagy terveiben elsődleges helyen szerepelt, mivel annak bevételét, még a háború megüzenése előtt eltervezték. Belgrád számított ugyanis a legerősebb erődítménynek, továbbá a legjelentősebb akadályt képezte is a császári sereg dél felé való előretörése vonatkozásában. A császár báró Alvinczy József (1735-1810) tábornagyot bízta meg a feladattal, hogy csellel bevegye az erődítményt még a háború tényleges megkezdése előtt. Alvinczy hosszas előkészítés után december 2-ról 3-ra virradó éjjelt jelölte ki a támadás

idejének, melynek során három bevetésre kerülő rohamoszlop közül az elsőt ő maga vezette volna.^[109] A vállalkozás végül a rossz időjárás miatt meghiúsult, mivel a Dunán átkelő hajók egy része nem tudott a megfelelő helyen kikötni a nagy köd miatt. A sikertelen rajtaütés híre hamar közismertté vált az Oszmán Birodalmon belül, ami még jobban elmérgesítette a két fél viszonyát.

IV.

A háborúra történő felkészülés ideje alatt bekövetkező külpolitikai fordulatok a hadba lépni kívánó Habsburg Birodalom számára igen kedvezőtlenül alakultak, mivel a németalföldi tartományok lázadásainak megismétlődése jelentős kockázattal járhatott, illetve a Francia Királyság mindenfajta háborút ellenző magatartása a külső támogatás látszatát is lehetetlenné tette. Nem elhanyagolható szempont viszont, hogy a versailles-i udvarban már egyre erőteljesebben körvonalazódtak a teljes gazdasági összeomlás jelei és a stabilitás hiánya. A Porosz Királyság ugyanakkor kiváró magatartást mutatott és próbált a lehető legnagyobb hasznot szerezni a kialakult helyzetből, mi több, Berlinben már 1787 végén elkészítettek egy tervezetet a lehetséges végkimenetelt illetően. Gróf Ewalt Friedrich von Hertzberg (1725-1795) porosz államminiszter tervei alapján az Oszmán Birodalom visszaadja a Krími területeket, Besszarábiát és Ocsakov városát a cárnőnek, miközben Moldva és Havasalföld a Habsburg Birodalom részévé válna, viszont a közvetítésért cserébe a császár átadja Galícia területét a lengyeleknek, akik ennek fejében Thorn és Danzig városát átadják a Porosz Királyságnak.^[110] Bár a „Hertzberg-terv” kivitelezése szinte lehetetlennek mutatkozott, a porosz udvart viszont erősen foglalkoztatta a területszerzés lehetősége. Nem mellékes szempont ugyanakkor, hogy a többi európai ország magatartásán kívül, komoly kételyek ébredtek a szövetség erősségét illetően is, de mindenki úgy vélte, hogy valamennyi probléma megoldható, ha energikusan és sikeresen indítják meg a harcokat az oszmánok ellen, aminek következtében néhány gyors hódítás és győzelem után már békére is kényszeríthető az Oszmán Birodalom.^[111]

A császár személyes tulajdonságaival magyarázható módon igen komoly előkészületek előzték meg a hadba lépést, jóllehet ez a folyamat rengeteg időt emésztett fel. A cárnő türelmetlensége egyre csak nőtt, illetve az 1781-es szövetségi kötelezettségvállalás szerint a császárnak csak három hónapja lett volna az előkészületek végrehajtására, ami egyúttal azt is jelentette volna, hogy még 1787. decemberében hadba kellett volna vonulnia. A hosszas előkészületek és a sikertelen belgrádi rajtaütést követően a császár végül 1788. február 7-ei levelében közölte a cárnővel, hogy az elkövetkező napokban hadat üzen az Oszmán Birodalomnak, illetve, hogy korán kívánja elkezdni az 1788. évi hadjáratot.^[112] A bel- és

külpolitikai problémák elkerülésére egy gyors lefolyású háború szolgálhatott volna, ami egyúttal területi gyarapodással is járt volna. Mindezeket számbavétele nyomán üzent hadat II. József császár 1788. február 9-én az Oszmán Birodalomnak.

Bibliográfia

Aretin, Karl Otmar: Russland und die Reichspolitik Kaiser Josephs II., in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 121–132.

Arneth, Alfred Ritter von: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, Wien, Wilhelm Braumüller K. K. Hof- und Universitätsbuchhändler, 1869.

Beer, Adolf: *Joseph II., Leopold II., und Kaunitz: ihr Briefwechsel*, Wien Braumüller, 1873.

Beer, Adolf: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, Prag-Leipzig, F. Tempsky- G. Freytag, 1883.

Bonza, Boro: The Habsburg Monarchy and the Projects for Division of the Ottoman Balkans 1771–1788, in Plamen Mitev: *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe Between Carlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, Berlin, 2010, 51–62.

Brunner, Sebastian: *Correspondances intimes de l'Empereur Joseph II avec son ami le Comte de Cobenzl et son Premier Ministre le Prince de Kaunitz*, Mayence, Kirchheim, 1871.

Carrère, Hélène: *II. Katalin*, Budapest, Európa Kiadó, 2006.

Cegielski, Tadeusz: *Das alte Reich und die erste Teilung Polens 1768-1774*, Stuttgart, Steiner, 1988.

Criste, Oskar: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, Wien, L. W. Seidel, 1904,

Beales, Derek: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.

Duby, George: Franciaország története, 1. köt., Budapest, Osiris, 2007.

Elbin, Günther: *Literat und Erinnerungen des Fürsten Charles Joseph de Ligne 1735-1814*,

Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1979.

Gottlob, Salomo: *Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Krieges, in den Jahren von 1787. bis 1792.: nebst Aktenstücken und Urkunden*, Leipzig: bei Wilhelm Gottlob Sommer, 1792.

Scott, Hamish M.: Katharinas Russland und das europäische Staatensystem, in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 3-57.

Hochedlinger, Michael: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtspolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, Berlin, Duncker und Humblot, 2000.

Hochedlinger, Michael: "Herzensfreundschaft" – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens, in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 185-225.

Jobst, Kerstin S.: Rusländisch-imperiale Image-Produktionen im ausgehenden 18. Jahrhundert. in Christoph Augustynowicz u. Agnieszka Pufelska: *Konstruierte (Fremd-?) Bilder. Das östliche Europa im Diskurs des 18. Jahrhunderts*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2016, 94-107.

Kotasek, Edith: *Feldmarschall Graf Lacy: ein leben für Österreichs Heer*, Horn, F. Berger, 1956.

Kunisch, Johannes: *Das Mirakel des Hauses Brandenburg*, München, Oldenbourg, 1978.

Kusber, Jan: *Katharina die Große: Legimitation durch Reform und Expansion*, Stuttgart, W. Kohlhammer GmbH, 2021.

Madariaga, Isabel De: The Secret Austro-Russian Treaty of 1781, *The Slavonic and East European Review*, Dec., 1959, Vol. 38, No. 90, 114-145.

Marczali Henrik: II. József első terjeszkedési terveit, *Századok*, 1880, XIV. évf., 185-206.

Nagy L. István: *A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és*

létszámviszonyok, Pápa, Gróf Esterházy Károly Múzeum, 2013.

Rédvay István: Alvinczy vállalkozása Belgrád ellen 1787-ben, *Magyar Katonai Szemle*, X. évf., 1940/5, 510-516.

Roider, Karl A. Jr.: Kaunitz, Joseph II and the Turkish War, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 54, 1976, 538-556.

Roider, Karl A. Jr.: *Austria's Eastern Question 1700-1790*, New Jersey, Princeton University Press, 1982.

Schlitter, Hanns: Die Sendung Birkenstocks nach Berlin und „der Grosse Plan“ Hertzbergs. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Österreichs zu Preussen in den letzten Lebensjahren Josefs II., = Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs. in *Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs*, Heft 2., 247-79, Wien, Adolf Holzhausen, 1907.

Stefanovic-Vilovsky, Theodor: *Belgrad während des Krieges Österreichs und Rußlands gegen die Pforte (1787-1792)*, Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs, Wien, Adolf Holzhausen, 1908 (Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Heft IV.), 129-196.

Streeter, Michael: *Catherine the Great*, London, Haus Publishing, 2007.

Szabo, Franz A. J.: Prince Kaunitz and the Balance of Power, in *The International History Review*, 1979, Vol.1 No.3, 399-408.

Szabo, Franz A. J.: *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Weikard, Melchior: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.*, Aus dem englischen übersetzt, Koblenz, Andreae'sche Buchdruckerei und Verlagsbuchhandlung 1799.

Wolf, Gerson Wolf: *Österreich und Preussen 1780-1790*, Wien, Alfred Hölder K. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1880.

Wurzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 2.*, Wien, Verlag Universitäts-Buchdruckerei von L.C. Zamarski, 1857.

Wurzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 7.*,

Wien, Verlag Universitäts-Buchdruckerei von L.C. Zamarski, 1861.

Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 11*, Wien, Verlag der Universitäts Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1864.

Zachar József: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1990.

Hivatkozások

1. Michael Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, Berlin, Duncker und Humblot, 2000, 27. ↑
2. George Duby: *Franciaország története, 1. köt.*, Budapest, Osiris, 2007, 674. ↑
3. Hamish M. Scott: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 15. ↑
4. Franz A. J. Szabo: *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 14. ↑
5. Franz A. J. Szabo: *Prince Kaunitz and the Balance of Power*, in *The International History Review*, 1979, Vol.1 No.3, 399. ↑
6. Constant von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 11*, Wien, Verlag der Universitäts Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1864, 72. ↑
7. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 15. ↑
8. Hochedlinger, *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 51. ↑
9. Derek Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, 108. ↑
10. Karl A. Roider Jr.: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 54, 1976, 539. ↑
11. Michael Hochedlinger: *“Herzensfreundschaft” – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 185. ↑
12. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 27. ↑
13. Constantin von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 7.*,

- Wien, Verlag Universitäts-Buchdruckerei von L.C. Zamarski, 1861, 31. ↑
14. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 111. ↑
  15. Erről lásd bővebben: Tadeusz Cegielski: *Das alte Reich und die erste Teilung Polens 1768-1774*, Stuttgart, Steiner, 1988. ↑
  16. Karl Otmar Aretin: *Russland und die Reichspolitik Kaiser Josephs II.*, in Claus Scharf: *Katharina II., Russland und Europa. Beiträge zur internationalen Forschung*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 2001, 121. ↑
  17. Boro Bonza: *The Habsburg Monarchy and the Projects for Division of the Ottoman Balkans 1771-1788*, in Plamen Mitev: *Empires and Peninsulas: Southeastern Europe Between Carlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, Berlin, 2010, 60.11 ↑
  18. Hochedlinger: *“Herzensfreundschaft” – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 186. ↑
  19. Erről lásd bővebben: Johannes Kunisch: *Das Mirakel des Hauses Brandenburg*, München, Oldenbourg, 1978. ↑
  20. A cárnő korai éveiről, illetve a férjével való kapcsolataról fennmaradt naplója a megkerülhetetlen forrás, ami angol nyelven megjelent. Markus Curse: *The Memoirs of Catherine the Great*, New York, Random House, 2006. ↑
  21. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 32-33. ↑
  22. Michael Streeter: *Catherine the Great*, London, Haus Publishing, 2007, 64. ↑
  23. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 33. ↑
  24. Hélène Carrère: *II. Katalin*, Budapest, Európa Kiadó, 2006, 389. ↑
  25. Constantin von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Band 2.*, Wien, Verlag Universitäts-Buchdruckerei von L.C. Zamarski, 1857, 390. ↑
  26. Adolf Beer: *Joseph II., Leopold II., und Kaunitz: ihr Briefwechsel*, Wien Braumüller, 1873, 11-12. ↑
  27. Uo., 14. ↑
  28. Isabel De Madariaga: *The Secret Austro-Russian Treaty of 1781*, *The Slavonic and East European Review*, Dec., 1959, Vol. 38, No. 90, 115. ↑
  29. Hochedlinger: *“Herzensfreundschaft” – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 187. ↑
  30. Madariaga: *The Secret Austro-Russian Treaty of 1781*, 116. ↑
  31. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 3. ↑
  32. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 115. ↑
  33. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 109. ↑
  34. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 26. ↑

35. Adolf Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, Prag-Leipzig, F.Tempsky- G. Freytag, 1883, 49. ↑
36. Madariaga: *The Secret Austro-Russian Treaty of 1781*, 120. ↑
37. Alfred Ritter von Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, Wien, Wilhelm Braumüller K. K. Hof- und Universitätsbuchhändler, 1869, 56. „M. de Cobenzl est chargé aussi de remettre aux ministres de V. M. I. un petit changement dans l'article important et secret qu'Elle a bien voulu lui faire communiquer. J'espère qu'Elle le trouvera conçu de façon à ne La pas faire douter un instant de l'efficacité de mes sentiments et de la promptitude de mes désirs et de mavalonté, de Lui être dans toutes les occasions, et surtout une guerre turque venante, le plus efficacement utile que possible, et je désire d'apprendre là- dessus d'avance Ses intentions, uniquement afin de pouvoir de loin à loin prendre mes mesures en conséquence.” ↑
38. Marczali Henrik: *II. József első terjeszkedési tervei*, *Századok*, 1880, XIV. évf., 192. ↑
39. Carrère: *II. Katalin*, 392. ↑
40. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 47. ↑
41. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 121. ↑
42. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 27. ↑
43. Jan Kusber: *Katharina die Große: Legimitation durch Reform und Expansion*, Stuttgart, W. Kohlhammer GmbH, 2021, 225. ↑
44. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 143–157. ↑
45. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 121. ↑
46. Marczali: *II. József első terjeszkedési tervei*, 195–196. ↑
47. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 121. ↑
48. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 172–173. ↑
49. Madariaga: *The Secret Austro-Russian Treaty of 1781*, 131. ↑
50. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 114. ↑
51. Kusber: *Katharina die Große: Legimitation durch Reform und Expansion*, 225. ↑
52. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 188–191. ↑
53. Hochedlinger: *“Herzensfreundschaft” – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 189. ↑
54. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 120. ↑
55. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 192. ↑
56. Madariaga: *The Secret Austro-Russian Treaty of 1781*, 143. ↑
57. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 9. ↑
58. Hochedlinger: *“Herzensfreundschaft” – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-*

- österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens, 191. ↑
59. Theodor Stefanovic-Vilovsky: *Belgrad während des Krieges Österreichs und Rußlands gegen die Pforte (1787–1792)*, *Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs*, Wien, Adolf Holzhausen, 1908 (Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs, Heft IV.), 131. ↑
60. Aretin: *Russland und die Reichspolitik Kaiser Josephs II.*, 129–131. ↑
61. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 539. ↑
62. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 114. ↑
63. Karl A. Roider Jr: *Austria's Eastern Question 1700-1790*, New Jersey, Princeton University Press, 1982, 170. ↑
64. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 539. ↑
65. Oskar Criste: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, Wien, L. W. Seidel, 1904, 145. ↑
66. Gerson Wolf: *Österreich und Preussen 1780-1790*, Wien, Alfred Hölder K. K. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1880, 153. ↑
67. Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, 82. ↑
68. Hochedlinger: *„Herzensfreundschaft“ – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 144. ↑
69. Beer: *Joseph II., Leopold II., und Kaunitz: ihr Briefwechsel*, 236. ↑
70. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War : Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 540. ↑
71. Beer: *Joseph II., Leopold II., und Kaunitz: ihr Briefwechsel*, 242.
„Le Roi de Prusse ou plutôt son enragé Pédant Herzberg, dont la façon de penser perce dans toutes les lettres, soit du Ministère, soit du Cabinet, attendra longtemps, ce me semble , les propositions qu’il a la vanité de croire que Nous pourrions lui faire ; mais comme politiquement il y a encore beaucoup moins loin de lui à nous, que de Nous à lui , Votre Majesté Lui prouvera sans doute par le fait, qu’il s’est lourdement trompé.” ↑
72. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 279–280. ↑
73. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 541. ↑
74. Sebastian Brunner: *Correspondances intimes de l’Empereur Joseph II avec son ami le Comte de Cobenzl et son Premier Ministre le Prince de Kaunitz*, Mayence, Kirchheim, 1871, 60. „J’ai beaucoup discuté la question avec Spielmann), et après un scrupuleux examen du pour et du contre non seulement il est convenu avec moi du principe, mais de plus, s’étant mis à travailler sur les moyens de l’exécution, il a couché vaguement par écrit quelques notes. qui me paraissent prouver clairement que rien ne serait ‘plus désirable que l’exécution du plan de V. M. ↑
75. Günther Elbin: *Literat und Erinnerungen des Fürsten Charles Joseph de Ligne 1735-1814*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1979, 52. ↑

76. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 286. ↑
77. Streeter: *Catherine the Great*, 116. ↑
78. Melchior Weikard: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.*, Aus dem englischen übersetzt, Koblenz, Andreae'sche Buchdruckerei und Verlagsbuchhandlung 1799, 14. ↑
79. Streeter: *Catherine the Great*, 117. ↑
80. Elbin: *Literat und Erinnerungen des Fürsten Charles Joseph de Ligne 1735-1814*, 55. ↑
81. Weikard: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.* 93. ↑
82. Kerstin S. Jobst: Russländisch-imperiale Image-Produktionen im ausgehenden 18. Jahrhundert. in Christoph Augustynowicz u. Agnieszka Pufelska: *Konstruierte (Fremd-?) Bilder. Das östliche Europa im Diskurs des 18. Jahrhunderts*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2016, 94-107. ↑
83. Weikard: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.* 111. ↑
84. Hamish: *Katharinas Russland und das europäische Staatensystem*, 10. ↑
85. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 171. ↑
86. Carrère: *II. Katalin*, 437. ↑
87. Az itt látható falvakat nevezték el gúnyosan Patyomkin falvaknak, mivel azok csak a cárnő érkezésére készültek és a krími utazása után egy részüket elbontották vagy hanyatlani hagyták. A Patyomkin falvak elnevezés a XVIII-XIX. Század fordulóján állt elő Georg von Helbig, aki sosem járt egyik ilyen faluban sem. Carrère: *II. Katalin*, 437. ↑
88. Weikard: *Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katharina II.* 120. ↑
89. Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, 264-265. ↑
90. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 544. ↑
91. Wolf: *Österreich und Preussen 1780-1790*, 154. ↑
92. Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, 83. ↑
93. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 542. ↑
94. Vilovsky: *Belgrad während des Krieges Österreichs und Rußlands gegen die Pforte (1787-1792)*, 133. ↑
95. Criste: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, 146. ↑
96. Salomo Gottlob: *Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Krieges, in den Jahren von 1787. bis 1792.: nebst Aktenstücken und Urkunden*, Leipzig: bei Wilhelm Gottlob Sommer, 1792, 5. ↑
97. Hochedlinger: *„Herzensfreundschaft“ – Zweckgemeinschaft – Hypothek? Das russisch-österreichische Bündnis von 1781 bis zur zweiten Teilung Polens*, 192. ↑
98. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 187. ↑

99. Roider: *Kaunitz, Joseph II and the Turkish War*, 544. ↑
100. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 298–300. Az egyik kiemelt rész így szól: „Pour moi, fidèle aux engagements qui me lient comme allié à V. M. I., et encore plus par le tendre attachement et la sincère amitié que je Lui ai voués pour la vie, je suis prêt à Lui prouver par tous les moyens possibles, combien Sa cause est la mienne” Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 299. ↑
101. Criste: *Kriege unter Kaiser Joseph II.*, 153. ↑
102. Zachar József: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*, Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1990, 241. ↑
103. Constantin von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien, Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, Band 13., 1865, 464. ↑
104. Edith Kotasek: *Feldmarschall Graf Lacy: ein leben für Österreichs Heer*, Horn, F. Berger, 1956, 173. ↑
105. Hochedlinger: *Krise und Wiederherstellung. Österreichische Grossmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, 190. ↑
106. Beales: *Joseph II, Against the World, 1780-1790*, 561 ↑
107. Gottlob: *Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Krieges, in den Jahren von 1787. bis 1792.: nebst Aktenstücken und Urkunden*, 7 ↑
108. Nagy L. István: *A császári-királyi hadsereg 1765-1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok*, Pápa, Gróf Esterházy Károly Múzeum, 2013, 297–299. ↑
109. Rédvay István: *Alvinczy vállalkozása Belgrád ellen 1787-ben, Magyar Katonai Szemle*, X. évf., 1940/5, 513. ↑
110. Hanns Schlitter: *Die Sendung Birkenstocks nach Berlin und „der Grosse Plan“ Hertzbergs. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Österreichs zu Preussen in den letzten Lebensjahren Josefs II., = Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs. in Gesellschaft für neue Geschichte Österreichs, Heft 2., 247-79*, Wien, Adolf Holzhausen, 1907, 25. ↑
111. Beer: *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, 95. ↑
112. Arneth: *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, 310–311. ↑